

Anmeldelse

Benny Schuster, *Om påskelatteren. Forsynet med indledning, noter og en fremstilling af påskelatterens kulturhistorie og teologi samt et essay om latterens kulturelle, kirkelige og teologiske forvandling*, Forlaget Vandkunsten 2019, 493 s., kr. 399.

Benny Schusters bog om påskelatteren er en lærerig og lærd bog, og en sjov bog, i begge betydninger. At skrive gravalvorligt om latter ville være komisk, og der er en gennemgående let tone. Den anlægges allerede i undertitlen, formentlig inspireret af de drabelige (men også informative) titler fra værker fra 1500-1800 som omtales i bogen, og tonen tillader personlige indspark, herunder en uventet reference til Elvis Presley. Emnet kunne jo lægge op til en temmelig kedelig bog. Udgangspunktet er et langt latinsk skrift af en schweizisk reformator der ikke er kendt som nogen spøgefugl, og det følges op af en gennemgang af en virknings- og forskningshistorie, hvad der normalt heller ikke forventes at være specielt underholdende. Men Schuster er tydeligvis selv blevet underholdt, og han smitter læseren med sin fornøjelse, ikke så meget af emnet som af alt det der omgiver det, ikke mindst de fortidige forfattere og titler som er dukket op i undersøgelsen.

Men bogen er også sjov i betydningen noget uensartet, på flere måder. Hoveddelen er en undersøgelse af det kristent-kirkelige fænomen påskelatter. Men efter forord og indledning optages knap 75 sider af den reformatoriske teolog Oecolampadius' ordrige skrift om *risus pascalis*, påskelatteren, på latin og med en dansk oversættelse hvis grundlag skyldes den nu afdøde klassiske filolog Martin Sander Harbsmeier. Og efter en analyse af skriftet, af påskelatteren generelt og mest af virknings- og forskningshistorien er tilføjet et essay, "Lo Jesus?" på knap 100 sider med en teologi-historisk analyse af latteren. Bogen virker altså som en kombination af flere slags tekster: en filologisk udgave af et teologi-historisk skrift med fyldige, forklarende noter; en forskningshistorisk og ikke mindst forskningskritisk oversigt og et semi-selvstændigt essay. Der til kommer et omfattende noteapparat hvor en hel del noter er blevet til små selvstændige essays over flere sider; og undertiden med gengivelse og oversættelse af latinske (oversat af gymnasierektor Søren Hindsholm) og andre kildetekster. Blandt de mere underlige noter kan nævnes at en tysk tekst er gengivet både på sin oprindelige tyske ordlyd og en dansk oversættelse og en version på nutidig tysk (s. 354). En anden bevæger sig ud i en overvejelse over hvorvidt den røde hærs bombardement af Berlin i april 1945 gav ørenlyd for afholdelse af disputatsforsvar (s. 186f.). En tredje forvirrer sig ud i overvejelser over Isak og latteren i GT uden at i hvert fald denne læser blev meget klogere (s. 319). Og når Schuster gennemgående er omhyggelig med at sørge

for oversættelser af tekster på latin, tysk og undertiden også på engelsk, er det ærgerligt at klassikere som Aristoteles, Plinius og Plutark kun taler engelsk i noterne.

Endelig er bogen også 'sjov' i betydningen at den møjsommelige arbejdsproces med at finde frem til kildetekster er tydelig i teksten selv, og ikke mindst at arbejdsprocessen i høj grad er bestemt af de muligheder som internettet giver med brug af online-adgang til digitale tekst-udgaver. Det går så vidt at en tekst der er tilgængelig i en on-line-version, foretrækkes frem for en evt. ny version der kun vil være tilgængelig på print. Dette er den mest 'internet-prægede' afhandling jeg selv endnu har set.

Om yderværkerne bør tilføjes at bogen ikke kun er sjov, den er også smuk. Forlaget Vandkunsten har her sørget for et overordentligt attraktivt stykke boghåndværk. Det er en ren fornøjelse at tage bogen i hånden, se på den og læse i den.

Med påskelatter forstås en særlig kirkelig skik hvor præster i kirker påskesøndag har underholdt menighederne med morsomt sludder, vovede anekdoter og gøgl. Skikken har fascineret nutiden fordi den modsiger en forestilling om kirken som et nødvendigvis dystert og alvorligt sted hvor alt handler om død, risikoen for evig fortabelse og den dertil passende højtidelig stemning, og hvis grundlægger 'aldrig lo', som det hedder i Umberto Ecos *Rosens navn*. Fascinationen er særligt blevet vakt af den russiske litterat Mikhail Bakhtins indflydelsesrige studier over den franske renaissance-forfatter Rabelais og middelalderens og renessancens karnevalslojer. I lighed med de romerske saturnalier vendte karnevalet op og ned på magtforhold, og med narrebiskopper og med skrydende æsler som prædikanter latterliggjordes magthavere som biskopper og præster. I den oprømte hob ophævedes sociale forskelle og afstande for en tid, aggressioner fik luft, et samfund genopdagede sig for en stund som et fællesskab. Kan fænomenet påskelatter derfor antyde at der har været en lignende karnevalistisk tradition, accepteret og praktiseret af kirken selv, hvor præster har gjort grin med sig selv og deres institution og det tilmed på den højtideligste af alle kirkeårets dage, hvor intet mindre end Jesu genopstandelse skulle fejres?

Selv om begrebet og fænomenet påskelatter har fået stor opmærksomhed og ofte nævnes, i det mindste med en reference som til en velkendt ting, har der endnu ikke været en grundig historisk undersøgelse af det. Har der fx været praktiseret påskelatter også i danske kirker i middelalderen? Det er denne undersøgelse, Schuster vil levere med sin bog.

Schuster begynder med den ældste tekst hvor selve begrebet påskelatter bruges, Basels reformator Johannes Oecolampadius' brev fra 1518 til Wolfgang Capito, daværende domprovst og senere en af reformatorerne i Strassburg. Her forsvarer Oecolampadius sig imod kritik for at være for seriøs i sine prædikener. Vittigheder og platheder hører generelt ikke hjemme i kirken og da slet ikke på påskedag hvor 'synden tæller dobbelt'. Fra Jesus (som ingen har anklaget for at le) og Paulus og frem til ham selv er der ingen af kirkens mænd, Ambrosius, Chrysostomos, Gregor fra Nazians osv., der har sagt vittigheder i embeds medfør. Og allerede Platon kritiserede Homer for at lade de græske guder le. Når selv hedninger kunne forstå at det guddommelige var en alvorlig sag, var det så meget mere indlysende at kristne præster skulle prædike

sandheder og synders gru, ikke vanærende pjat. I kirken skulle præsten tordne som den Herre Sebaot, ikke skræppe og kukke som gæs og gøge.

Men begrebet påskelatter optræder kun ét sted i Oecolampadius' meget ordrige tekst, den er en fjendtlig kilde, og den oplyser ikke hvor påskelatteren forekom, og i hvilket omfang og om der var tale om en indgroet tradition eller en nyere tilkommen uskik. I sagens natur kan den heller ikke oplyse om hvor længe det fortsatte med at eksistere. Schuster gennemgår en stor mængde teologiske omtaler, fra 1500-tallet og frem til nutiden. Resultatet af hans undersøgelse er nedslående for den der måtte have overgivet sig til bakhtinske forventninger om ritualiserede omvendinger af sociale hierarkier og bøvede og drukne kroppes momentane hævn over overdrevne sociale standsforskelle og strenge asketiske normer. Selv-parodierende påskegudstjenester er formentlig blevet praktiseret i Sydtyskland og nordlige Østrig, måske fra slutningen af 1300-tallet, og sandsynligvis ikke andre steder. Der er fx ingen spor efter den slags i Danmark; her dukker påskelatteren først op i håndbøger i første halvdel af 1800-tallet som noget forkasteligt der tidligere praktiseredes andre steder. Der er tegn på at det ikke har været ualmindeligt med en lystig stemning i kirker påskesøndag og anden påskedag, men nok mere normalt i katolske (efter den lange faste) end i protestantiske områder. Dette kan belægges både med udgivelser med lystige anekdoter der kunne bruges af præster i prædikener og af den generelt mere fest- og ritual-åbne katolske kristendom over for den fest-afvisende protestantisme. Også blandt katolikker har der været bestræbelser på at domesticere lystigheden, og skikken med morsomheder påskedag synes at være uddød engang i 1700-tallet under indtryk af parallelle bestræbelser begrundet enten i en pietistisk stemning eller i oplysningstænkning. Så alt i alt står omfanget af en påskelatter ikke i noget rimeligt forhold til den opmærksomhed der har omgivet den i forskningen i nyeste tid.

Mens kildematerialet til påskelatter i egentlig forstand er snævert, er der mere at komme efter hvad angår forholdet generelt mellem kirke, latter og humor. Derfor indtager Schusters gennemgang også den litteratur der i bredere forstand har angået munterhed, humor og kirke, og dette forbinder også til bogens sidste del, et 'essay' med titlen "Lo Jesus?" og undertitlen "Om latterens kulturelle, kirkelige og teologiske forvandling". Ganske vist bliver det indledende spørgsmål besvaret med det samme og negativt: Nej, Jesus lo ikke; det bekræftes ikke kun af evangelierne, men også af den teologiske tradition. Men dermed er der et teologisk problem, for hvordan skal inkarnationen så forstås? Hvis evnen til at le er specifikt menneskelig (dyr ler ikke), er man så et rigtigt menneske, hvis man ikke kan le? Men det kan jo godt være, at Jesus faktisk lo, og at det blot ikke fortælles noget sted. Det leder til en kulturhistorisk overvejelse over skift i forståelsen af latter, der bl.a. refererer til den norske religionshistoriker Ingvild Gilhus' *Laughing Gods, Crying Virgins* (1997) der beskriver latterens forvandlinger i religioner fra oldtid til nutid. Også andre navne fra religionshistorisk forskning, som Frazer og Grønbech, strejfes. Kultur- og teologihistorien leder af sig selv over i en aktuel teologisk overvejelse. For ca. 150 år siden begyndte man at forestille sig at Jesus godt kunne have leet, og der kommer bøger om at Jesus' humor og Guds latter; og denne nye betragtning er selvfølgelig parallel med den nye interesse for påskelatteren.

Schuster selv synes ikke helt overbevist om det teologisk fornuftige i at overgive sig til en leende Jesus. Han accepterer at Jesus ikke lo (selv om han kunne have gjort det), og han vil ikke bruge opstandelsen påskedag som eksempel på at den ler bedst som ler til sidst. Latter er ikke altid et uskyldigt fænomen; den kan også være en form for vold, fx i skikkelse af hån, spot og latterliggørelse. Schuster håber i stedet at påske kan associeres med en sympatisk mellemting imellem alvorlig tavshed og latterliggørelse, nemlig humor. Og det er som sagt også den tone der gennemstrømmer bogen, også selv om megen af den fortidige litteratur, fra den gravalvorlige reformator og frem til komiske latterteorier og -differentieringer, kan få forsker og læser til at trække på smilebåndet.

Som det fremgår, kommer bogen vidt omkring. Overvejelserne over latteren som kollektivt fænomen, som 'latterfællesskab' (s. 359) kunne også have funderet sig i Émile Durkheims begreb om den kollektive 'effervescens' som det fænomen hvor religion og al kultur fødes (i Durkheims hovedværk fra 1912 om det religiøse livs elementære former). Det kunne være blevet fulgt op af René Girards begreb om den mimetiske skare der pludseligt og emotionelt vender sig imod én enkelt, en 'syndebuk'; latterliggørelse kan være en form for stening. En kritisk note kan man tilføje til Schusters problem med at forklare overgangen i det generelle syn på latter og i forståelsen af påskelatter som et kulturelt paradigmeskift (s. 361-3). Dette begreb, der jo kommer fra den amerikanske videnskabsfilosof Thomas Kuhn, forekommer ham for trivielt. Schuster gør også meget ud af at understrege at der ikke kan være tale om en evolutionær forandring fra noget lavere til noget højere. Man kan indvende at det nok er enklere at antage at der ikke er tale om ét blandt uoverskueligt mange såkaldte paradigmeskift, men at det hører med til en stor kulturel forandring, nemlig fra traditionel kultur til modernitet, og det vil også sige fra (europæisk) analogisme til naturalisme.¹ Så vil der ikke være nogen grund til ikke at se dette skift som resultatet af en kulturel evolution, der ikke skal forveksles med evolutionistisk ideologi og irrelevante forestillinger om lavere og højere.²

Disse noter er ikke ment som en kritik af bogen der er omfattende nok endda. De viser blot at bogens emne på mange måder er relevant ikke kun for den teologiske læser, som den primært er henvendt til, men også for en religionsvidenskabelig læser. I påskelatteren – den faktisk praktiserede, så begrænset den måtte have været, såvel som og endnu mere i diskussionen af den – udfoldes den kontrast imellem elite og masse, seriøsitet og munterhed, askese og afslapning, hinsidighed og dennesidighed, centripetalitet og centrifugalitet, orden og kaos, som er tema og konfliktakse i enhver form for religion. Med Schusters bog har vi fået en fortræffelig vej ind i dette spændingsfelt via litteratur og teologi.

¹ f. min artikel "Virkeligheder og religionshistorie: En introduktion til ontologier ifølge Philippe Descola", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 71, 2021, 62-95.

² Jf. Marianne Qvortrup Fibiger & Hans J. Lundager Jensen, eds., *Andre verdener. Indføring i religionshistorie og religionsfænomenologi*, Univers 2021.

*Hans J. Lundager Jensen, professor emer., dr.theol.
Religionsvidenskab, Aarhus Universitet*